

САВЕЗНИЦИ СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ У ПРВОМ И ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ О ФЕДЕРАТИВНОМ ДРЖАВНОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНА*

Западни савезници и Русија (од 1917) нису се противили федеративном уређењу, пошто су се сагласили да иду на стварање југословенске заједнице. Основни разлог за такав њихов став налазио се у томе да се отупе спорови око национално мешовитих или историјски спорних територија. Време кад се већ почело размишљати о образовању југословенске државе била је 1916. година. И дотад, међутим, излаз са федеративним преуређењем требало је применити на подунавски простор, где су у Хабсбуршкој монархији помешано живели многи историјски и тзв. неисторијски народи. Појавили су се и неки политиколози (Е. Понти) који су тврдили да федерални савез малог броја ентитета представља негативан случај удруживања, а спој већег броја националних или историјских индивидуалитета позитиван пример и чинилац за европски мир. Код великих сложених држава које ће нестати крајем Првог светског рата федеративним уређењем било је могуће здруживање земаља са феудалним остацима са областима демократскије структуре. Западни савезници и Русија више су се бавили државно-правним формулама у Првом него у Другом светском рату, јер се у првом рату кројила карта нове Европе а у другом реч је више била о социјално-политичком уређењу већ формираних држава. У оба рата поменуте велесиле су више инсистирале да се федерацијама реше међународно компликоване ситуације него што су се мешале у унутрашња питања земаља у настанку. Постојали су и посебни разлози за федеративним удруживањем области, на пример, да се балканском федерацијом олакша продор Русије на Мореузе или да се демократизованом федеративном Аустријом ограничи милитаристичка Немачка.

У Петрограду се још почетком 1914. јавила идеја о обнови балканског савеза (1912), којим би се територијалним компензацијама ублажила завађеност народа настала букурешким мировним уговором (1913). У Русији су цар, црквени синод и десничарске странке биле против Југославије као државе, а за проширење Србије и за предавање Македоније Бугарској. Политичке странке масонски импрегниране прихватиле су од 1916. Југославију, посебно кадет Миљуков. Руски војни изасланик у Србији пуковник Артамонов (такође масон) још 1914. године предлагао је савезну државу која би укључивала Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, Македонију а касније и Бугарску.

* Због строго ограниченог простора, научни апарат није прикључен.

Потпуно самостално од Русије и британски министар иностраних дела Едвард Греј предлагао је стварање балканског блока, којим би се балканске земље нешто више везале него ранијим савезом. Идеја је лансирана преко грчког министра-председника Е. Венизелоса. Од 1916. група тзв. југословенских пријатеља која је добро познавала сложеност Подунавља и Балкана прихватила је концепцију федеративне Југославије Ф. Супила која би требало да спречи надирање германства на југоисток; иста скупина није имала поверење у председника српске владе Н. Пашића и у његово нуђење унитарне децентрализоване државе. Било је, међутим, појединаца, као Драмонд, који су Ратном кабинету (децембра 1917) предложили да се Аустроугарска федеративно преуреди, при чему би Југословени са Србијом сачињавали једну федералну јединицу (без Словеније и свакако Македоније); у тако федеративној Аустрији могла би се одржати и династија Карађорђевића, по немачком узору, али није јасно да ли би Карађорђевићи били владарска кућа само за Србију или за остале Југословене у федералној јединици. Концем 1918. године Велика Британија није признала одлуке Подгоричке скупштине и унитаристичко уједињење Србије и Црне Горе, те је Црну Гору неко време и даље третирао као посебну државу, а затим је сугерисала федеративно уређење Краљевине СХС пре свега због Црне Горе.

Од малих савезника Србије Грчка је прихватала руске комбинације са стварањем балканске конфедерације православних држава, док су се Румуни у целини држали по страни, плашећи се руског колоса и нагињући политичком курсу Италије.

Француска је била против балканске словенске федерације па и против балканске федерације по програму Британаца. Француски амбасадор у Русији М. Палеолог рекао је: „Ми смо устали на оружје да спасимо Србију а не да стварамо чудовишта од словенства.“ Француски католици и националисти били су за самосталну Хрватску, јер су држали да федеративно груписање омета начело националног самоодређења народа. Почев од 1916–1917. године француски масони су прихватили идеју Југославије, али не и федеративни принцип. Француски посланик на Крфу Фонтеј сматрао је да се замисао о стварању Југославије јавила под утицајем аустријског тријализма и да би се децентрализована Југославија ускоро по свом оснивању распала под сплеткама са стране, мислећи при томе у првом реду на Италију, али и због неуједначеног економског нивоа, што би изазивало тешкоће код распоређивања државних средстава. Француска дипломатија је била мишљења да Француској одговара само јединствена и унитарна Југославија и да би само такво уређење нове државе могло бити брана немачком надирању на Јадран и на Балкан. Тек прве недеље новембра 1918, француски посланик из федеративно уређене Швајцарске истакао је потребу да сложена ситуација Југословена буде превазиђена федеративним уређењем. Тек крајем октобра Француска се прикључила енглеском и америчком саопштењу на Крфу да су савезници склони федеративном уређењу Југославије.

У Енглеској је Е. Греј још средином августа 1914. почео да разрађује тезу о федерацији Грчке, Бугарске и Румуније. Том идејом су били загрејани и В. Черчил и Д. Лојд-Џорџ. Артур Еванс и мис Чемберлен били су за јужнословенску федерацију, укључујући Бугарску. Тзв. југословенски пријатељи Ситн, Вотсон и други дуго су се држали Супила, желећи стварање федерације, али дајући Црној Гори нешто самосталнији статус.

Мада је Мацини још у 19. веку проповедао јужнословенску федерацију, у Италији је било политичара који су због користи у економским везама с Аустријом тражили чак укључење Србије у Хабсбуршку монархију, чиме би се отклонило руско присуство на Балкану и Јадрану, али плашећи се да Словени не разбију Аустрију. У хартијама министра иностраних дела С. Сонино постоји рукопис (датиран 23. марта 1916) у коме је предвиђено да ће Југославија бити проширена Србија а настаће у корист Русије и делимично Француске; пре њеног формирања настала би конфедерација Србије и Црне Горе, која би се простирала од северне Албаније до Неретве обухватајући и део Босне. Упоредо би постојала угарско-хрватска, односно угарско-хрватско-аустријска конфедерација са излазом на море у Ријечи. За Италију би представљала опасност југословенска држава по Трумбићеву предлогу, јер би таква држава закључила савез са Грчком а можда и са Бугарском а имала би одређене односе и са Мађарском, тако да би Италија била одстрањена не само из Далмације него са целог Полуострва, на коме је Рим мислио да замени Османлијско царство и Аустроугарску. Италији би највише одговарале мале самосталне балканске државе, дакле и независна Хрватска, коју би Италија узела под своју ауспицију. Ватикан је средином 1917. године сматрао да југословенско питање још није сазрело, а годину касније је од судно тражио широку аутономију Хрватске и Словеније, али у федерализованој апостолској Аустроугарској.

Фебруарска револуција у Русији отворила је еру федерализма у Европи. Федертивна Аустрија постаје девиза за све. Руски отпражник полова на Крфу Пелехин честитао је српској влади стварање федертивне Југославије поводом крфског споразума. Федеративне САД нису изазивале ширење федеративне замисли, али су незванични чиниоци помагали европске федералисте, од Југословена нарочито Х. Хинковића. Федералиста је на свој начин био и српски конзул у САД и најутицајнији Србин у САД М. Супин. Америка је желела уједињење малих европских држава, те је крајем рата на разним скуповима промовисана идеја о федерацијама: балканској, средњоевропској, словенској, подунавској итд. Главни инспиратори таквих планова биле су масонске организације, за разлику од европских масона који су били склони унитарним државама. Ипак, још јануара 1918. В. Вилсон је био за аутономије и у федерализованој Аустрији. Македонија је требало да буде самостална држава у пуном географском пружању, ван југословенског оквира због интереса западних сила у Солуну као тржишту за цело Балканско полуострво, што је посебно одговарало фаворизованим солунским Јеврејима. Лансинг је (јула

1918) писао Вилсону да Србија жели да апсорбује аустријске Југословене а не да се с њима уједини у федерацији. Очекивала се федеративна повезаност Албаније са југословенском савезном државом, у којој Црна Гора не би уживала посебан третман, као у виђењу Британаца.

У погледу великих савезника било је опште правило: федеративне или сложене државе (САД, Русија од марта 1917, В. Британија) помагале су федеративне творевине, док су унитарне државе (Француска, Италија) биле туђе таквим идејама. У целини, мање се говорило о федерализму у самом унутрашњем уређењу земаља него о спојевима држава федеративним или конфедеративним везама што би одговарало појединим великим силама да реше проблеме европске или регионалне супрематије.

*

У Другом светском рату тешка и дуго времена неуспешна борба против осовинских деспотија није дала прилике да се са више појединости разматра будуће државно-правно уређење држава под окупацијом. Кад је реч о југоисточној Европи, западне силе су се више плашиле експанзије комунизма него државних форми. У име западног света политички оперативац груписања били су Енглези и њихов иницијативни премијер Черчил, САД су више биле позади, неангажоване, док је Француска после изгубљеног рата 1940. престала да буде првотимац међу силама.

Енглеска је у јесен 1941. избацила паролу о грчко-југословенској унији којој би се доцније прикључиле Албанија, Бугарска и Румунија, да се санитарним кордоном онемогући ширење комунизма. Југословенска и грчка емигрантска влада водиле су о томе преговоре још септембра 1941, а унија је закључена 15. јануара 1942. у Лондону. Ту унију поздравео је комитет „Слободних Бугара“ са мало следбеника, састављен од људи који су се пре 1941. држали углавном Београда. Због народнослободилачких покрета балканских народа та унија представљала је мртворођенче. Грчка емигрантска влада била је заинтересована за увећању Југославију ради заштите Грчке са севера, али без Бугарске у свом саставу, јер би концентрација Јужних Словена могла изазвати притисак због Словена у егејској Македонији; Грци су желели да у тој држави језгро чини Велика Србија, која би само делимично гравитирала ка Солуну а оријентисала би се на Јадран, тј. на Сплит, Ријеку и Трст. Главни исход уније имао је бити ишчезавање Италије са Балканског простора и пасивизација Бугарске.

Енглези су још крајем 1941. поред југословенско-грчке уније, радо видели стварање пољско-чехословачке федерације, коју је Е. Бенеш као главни масон у Средњој Европи прихватао, мада му је сметао отворени антисовјетизам Пољака, с обзиром да је са СССР-ом одржавао тактичке пријатељске односе. Као и југословенска емигрантска влада Чехословаци су одбацивали подунавску федерацију која би настала најпре од Аустрије и Мађарске, чиме би се у неку руку обнављала стара Аустроугарска. Ин-

спиратори такве обнове, такође неки Енглези, помишљали су на прикључење тој федерацији Чехословачке и Словеније, па би било створено језгро средњоевропске (кон)федерације од Крконоша до Јадрана. Јурај Крњевић, Мачеков изасланик на Западу још 30-их година добро приљубљен Британцима, упутио је британском посланику при југословенској емигрантској влади Ренделу (почетком 1943) предлог да се и Хрватска, проширена средњом и јужном Истром, неким отоцима и Задром, прикључи поред Словеније средњоевропској (кон)федерацији, чиме би изашла из југословенског, сувише балканског, састава. Средином новембра 1943. у британском Доњем дому, поводом експозеа министра иностраних дела Идна, поведена је расправа о дунавској федерацији. Посланик Хандер, иначе пријатељ Беча, у декларацији о Аустрији видео је добру полазну основу за удруживање подунавских земаља па и целе Југославије, али тако да сложена творевина не значи санитарни кордон против Совјетског Савеза.

Совјетски Савез, који је током Другог светског рата, даље ширио свој федерализам, проглашавајући неке аутономне републике у савезне, био је склон федеративном сједињавању земаља у свом суседству. Совјетски амбасадор у Лондону крајем 1941. изнео је као став своје владе замисао о великој (кон)федерацији целокупног балканског простора (без Турске); ова би се састојала од две полуфедерације – (а) федерације Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца и (б) федерације Албаније, Бугарске, Грчке и Румуније. Посланик САД при југословенској емигрантској влади Бидл јавио је Вашингтону да му је саопштено да је такав став совјетске владе изазвао врло неповољан утисак у српском делу југословенске владе. Осетивши одбојност, совјетски дипломати нису касније помињали ту конструкцију. Са поправком ратних позиција, Руси су избацили примамљиву паролу свесловенског окупљања које би надоместило раније функције Коминтерне у словенским државама. При томе су инсистирали на праву на државну независност сваког словенског народа. Такву оријентацију на подручју Југославије Совјети су почели спроводити још крајем 1941. године својим везама са извесним загребачким кругом комуниста преко свог агента Копинича. Ту пропагандну комбинацију одбили су Пољаци, за које је свако свесловенство сличило руској доминацији, али и чехословачка и југословенска емигрантска влада, јер би се таквим програмом разбијала Чехословачка и Југославија као јединствене државе. Ранији југословенски посланик у Москви, Милан Гавриловић је ту интенцију објашњавао совјетском жељом да разбију постојеће словенске државе, надајући се да би тако збрисали и социјални поредак тих земаља. Гавриловић је посебно био противан националној афирмацији Македонаца, видећи у томе прсте бугарских комуниста у СССР-у. Разуме се, био је и против тезе совјетских представника о Црногорцима као посебном народу, наводећи да Црногорци немају посебног језика и да су српског порекла. Федеративно устројство Совјетске Русије утицало је на Гавриловића, као југословенског дипломате у Москви да (децембра 1941)

изнесе у Лондону своју формулацију о федеративном преуређењу Југославије; федералне јединице биле би Србија (са Црном Гором и Македонијом), стиснута Хрватска и знатно увећана Словенија, која би обухватала и Истру, Горицу и Трст. Тако образованој федерацији би се потом прикључила и Бугарска, те би настала Велика Југославија, од Трста до Варне. Гавриловић није био начелно противан ни да таква федерација прерасте у балканску конфедерацију. У тим комбинацијама централно место би имала Србија, која би се простирала од Ђевђелије до Новог Сада и мађарске границе и од Босилеграда до Карловца.

Други југословенски масон а југословенски представник у француској Северној Африци, Црногорац Јован Ђоновић, развијао је тезу о јужнословенској федерацији, која би се временом такође превазишла у балканску конфедерацију, али с тим да буде слободна од ванбалканских сила (од СССР-а), наслоњена на Француску. Де Гол, који је подржавао Дражу Михаиловића а зазирао од Тита и партизана, изразио је наклоност за поменуте две федерације, полажући наду у Србију као језгро тих творевина и обраћајући пажњу да може бити невоље са Хрватима, који теже независности.

Грчки левичари заједно са представницима Демократског фронта у потлаченој Албанији и са бугарским комунистима учествовали су у лето 1943. у креирању тзв. Балканског штаба који је требало да буде зачетак балканске социјалистичке (кон)федерације. Балкански штаб се везује за име друга Светозара Вукмановића Темпа, као његовог оперативца, но полазне смернице је дао Тито. Он је (21. септембра 1943) одустао од индицираног подухвата кад су Велика Британија и СССР оштро реаговали против самосталности Балканаца. Штаб би имао четири команданта и исто толико политичких комесара, што значи да Румунија и Турска не би биле обухваћене тим програмом. Сумњајући да се из Балканског штаба може испилити каква самостална Македонија која би обухватала и грчки део Македоније, грчки комунисти су већ крајем лета 1943. одрекли свој ранији пристанак на тај програм. Тада се очигледно могло радити само о федерацији у оквиру Југославије, док заинтересоване велике силе не сагледају какви би спојеви одговарали њиховим интересима.

Свега неколико недеља од повлачења пројекта о Балканском штабу (16–18. октобра 1943), после знатних промена које су настале капитулацијом Италије, ЦК КПЈ закључио је да Национални комитет ослобођења Југославије обзнани девизу о федерацији Јужних Словена, али да се Арбанаси и Грци пропагандним средствима обавесте да би то био могући почетак и за балканску конфедерацију. Иницијатива у покретању тог програма припадала је Бугарима (Штерју Атанасов), али је она упућена од Г. Димиторова, можда и са Стаљиновом сагласношћу. У сваком случају, за југословенски Народноослободилачки покрет та сугестија је била страна, вероватно да се парира почетном ширењу британских интереса у балканским земљама и као контрабалансирање западњачком федеративном концепту и у Средњој Европи, где је СССР такође био осет-

љив. У сваком случају јачање народноослободилачких покрета пре свега у балканским земљама значило је актуелизовање федералности, уосталом несумњиво демократској концепцији него што су били националистички централизми.

За В. Черчила од времена капитулације Италије било је битно да се у рату не донесу неопозиве политичке одлуке у погледу будућег ражима посебно Југославије, где се НОП несумњиво размахео. Черчил је тражио гаранције да се комунизам неће уводити, захтевао је јединство југословенског простора, заштиту за 200.000 имућнијих српских земљорадника и да се младом краљу Петру леђа не окрену сасвим. Посланик при југословенској емигрантској влади А. Стивенсон је 5. децембра 1943, дакле непосредно после Другог заседања АВНОЈ-а, поручио свом премијеру: „Крајње је сумњиво да ли се монархија може и надаље сматрати обједињавајућим елементом Југославије.“ Тито је 3. фебруара 1944. телеграфисао Черчилу да народ у Југославији жели демократску, федеративну Југославију. То је 5. фебруара у свом одговору прихватио Черчил. Енглези су добро знали да је основни проблем Краљевине Југославије било питање преуређења државе у федеративном смислу, тако да се тунису противили.

Ојачани капитулацијом Италије а инфичирани пре те капитулације великоарбанашким плановима своје младе буржоазије, комунисти Албаније су у лето 1943. показивали наглашену жељу да се Албанија уједини са Југославијом, очекујући да би им се у том случају придружили Косово и Метохија па и западна Македонија и делови Црне Горе. Та жеља није значила опредељење Арбанаса за неко федеративно уређење.

Почетком јесени 1944, кад је настало ослобађање источног, јужног па и централног дела Балканског полуострва, почели су интензивни разговори о федералистичким спојевима, тј. о будућем политичком обликовању Полуострва. При повратку из Москве, у другој половини септембра 1944. Тито је у Крајови (у Малој Влашкој) водио разговоре са представницима отечествене Бугарске; решено је да Македонија, као федерална јединица нове Југославије, треба да у свој састав укључи и пиринску Македонију коју су држали Бугари, с тим да би бугарски срезиви на југоистоку Србије добијени после 1919. године припали Бугарској. Са југословенске стране делегиран је Сплићанин Јосип Смодлака да састави нацрт уговора са Бугарском. Он је предвидео да Бугарска буде седма југословенска република; ако би се радило само о конфедерацији, две владе би у погледу спољне политике усаглашавале своје ставове. Новембра 1944. Стаљин је убрзавао југословенско-бугарско сједињавање, но кад се на томе почело радити, Стаљин је већ 11. јануара 1945. ретерирао од ранијег пројекта, јер се испоставило да неке спољнополитичке околности нису биле наклоњене даљем раду на унификацији. Томе се највише супротстављао В. Черчил. Ипак, 27. јануара разговори су настављени у Москви у присуству Моше Пијаде. Идн је 5. децембра 1944. поднео свој меморандум, противећи се југословенско-бугарској конструкцији због

осамљивања Грчке, наглашавајући формалну сметњу да је Бугарска за време рата била савезница Немачке и да би је њено придруживање Југославији ослободило консеквенци мировног уговора. Енглези су 26. јануара 1945. званично саопштили влади у Софији да не би могли прихватити конфедерацију само између Југославије и Бугарске; били су спремни да у могућем тренутку одобре балканску конфедерацију, у коју би биле укључене и Грчка, Албанија па и Турска, која никад раније није улазила у сличне комбинације. Британци су посебно били противни делатности Македонаца да као федерална јединица Југославије у своју републику укључе и делове грчке Македоније са измешаним словенским живљем. За њих није долазила у обзир ни сувише увећана Југославија коју не би могле закочити друге балканске државе; ту функцију требало је у планираној конфедерацији да обавља Турска.

Већ је речено да су САД биле доста уздржане према државно-правним питањима европских држава. У разговору са југословенским представником К. Фотићем (5. октобра 1942) о послератним проблемима, председник Рузвелт је предвидео реконструкцију Југославије, наводећи да је иницијатор у том погледу био В. Черчил током летњег боравка у Америци 1942. Рузвелт је у Југославији видео пре свега борбену Србију и разумео тешкоће Срба са Хрватима. Он није сматрао да Југославију треба разбити и заменити је краљевином Србијом, али је тврдио да се без Срба не могу њима наметати решења. Замишљао је да ће Срби решити у каквој ће заједници живети са Хрватима – у лабавој конфедерацији или у стриктнијој федерацији са централном контролом над управом на целом државном простору. Иако су Енглези пре прихватили Титове партизане за ратне партнере, у САД су пре него у Енглеској, још августа 1942. почели ударци на Дражу Михаиловића, удруженом кампањом многобројних Хрвата у САД и прокомунистички оријентисаних осталих Југословена. Као и Британци, Американци су предност давали ономе ко стварно ратује а не ономе ко чека да се на крају рата политички наметне. Кад су Енглези дали приоритет партизанима, неки амерички државници су били против тога.

У сваком случају федерација и конфедерација су биле и остале једине реалне творбе на Балкану, који могу упропастити нациократска, централистичка уређења, док федерације ублажавају спорна територијална и историјска питања.

BOGUMIL HRABAK

VIEWS OF SERBIA'S AND YUGOSLAVIA'S ALLIES
IN WORLD WAR I AND II ON FEDERALISM IN YUGOSLAVIA*Summary*

In the course of the First World War, countries with a federal system of government (US, Russia after the February revolution, Great Britain), supported those allies who wished to have a similar system, while those which had a centralistic structure (France, Italy) had less understanding for such ideas. On the whole, less was said about internal systems of the countries nurturing these wishes than about the political convenience for greater countries in strengthening their own regional supremacies through the joining of smaller countries in federations. There were various reasons for the creation of new federations, for instance, the Balkan federation would facilitate Russia's penetration of the Straits, while a democratically structured Austria would serve to hold militaristic Germany in check. The establishment of a federal system in Yugoslavia came under consideration only after 1916, when Yugoslavia was recognized as a state by some of the bigger allies. Western powers wished to see Macedonia independent.

During the Second World War, with the framework of the state already established, federalism was meant to solve socio-political issues in regions attracting the interest of the great powers. Great Britain insisted on »unions« (Yugoslav-Greek, Polish-Czechoslovakian) which would form a sanitary cordon towards the USSR, while the latter sought to create interest spheres through federal unions covering broad expanses of territory. After Italy's capitulation these issues gained in importance. Tito had his own vision of a federation between Balkan countries which was rejected by both the English and the Russians. The English opposed a south-Slavic federation, while they would have liked to see Turkey become part of any union of Balkan countries in order to counterbalance the increased strength of Yugoslavia. The US allowed Great Britain and its prime minister, W. Churchill to act as the political agent of the West in Europe but made it clear, after 1942, that they would like to see a federal system introduced in Yugoslavia. The great allied powers did not look with a kind eye upon nationalistic and centralistic programs which received more sympathy from nationalistic and Catholic France. Freemasons everywhere, as in the First World War, showed greater flexibility in their views.

